هن رسالي ۾ شايع ٿيل تنقيد جو معيار بهتر رهيو آهي. گهڻي ڪان گهڻيون تنقيدون ذاتي نفرتن ۽ محبتن کان بچايون ويون آهن ۽ اڪثر نقادن جي لکڻين مان سندن مطالعي، عملي ڄاڻ ۽ فني مهارت جي خوشبوءِ محسوس ڪري سگهجي ٿي. ڪنهن به نقاد بيگر لاهڻ جي ڪوشش نه ڪئي آهي ۽ نه وري اوٽ تي قلم هٿ ۾ کنيو آهي. بلاشبه ڪيترين تنقيدون مختصر آهن پر انهن کي جامع سڏڻ ۾ ڪوبه ڪنجوسائي نٿو ڪري سگهي.

(ص.٣١٩)

سال ١٩٧٤ ۾ بمبئي جي نئين دنيا پبلشرس طرفان اي. جي. اُتم جي ادبي ۽ تنقيدي مضمونن جو ڳٽڪو ’ساهت ۽ ساهتڪار‘ جي نالي سان شايع ٿيو. هڪ سؤ ٻارنهن صفحن جي هن ڪتاب ۾ اٺ مضمون ڏنا ويا آهن. ڪتاب ۾ شامل پهريون مضمون ’ساهت ۽ ساهتڪار‘ نظرياتي تنقيد جو سٺو مثال آهي. انهيءَ ڪانسواءِ نقاد ’ليکراج عزيز‘، سامي ۽ ڀٽائيءَ جي ڪلام تي تشريحي تنقيد ڪئي آهي ۽ ’ڀارت ۾ سنڌي ساهت‘ جي عنوان هيٺ سنڌي ادب جو تاريخي اهميت وارو تنقيدي جائزو ورتو آهي.

’آشاواڻي‘ اخبار ۾ اُتم جي ليکن جو سلسلو ماتر يومِي (سنڌ) جو جيڪو سربستو احوال ڏئي ٿو، سو ٻي ڪابہ ڀارتي اخبار نہ ٿي ڏيئي سگهي. هند-پاڪ جا تجارتي رشتا تہ ڪجهہ سڌريا آهن، پر تهذيبي رشتن تي اڃا سخت بندش پيل آهي. سنڌي ڪتابن، مخزنن ۽ اخبارن وغيره جي مٽاسٽا اڃا تائين ڄڻ بند آهي. تنهن هوندي بہ عجب آهي تہ سنڌ جو تازو ساهت اُتم هڪڙو ئي شخص کهڙريءَ ڪرامت سان هٿ ڪري، اسان سنڌ يوميءَ کي پيار ڪندڙن جي پياس ٻجهائي رهيو آهي!

(جهوليلعل ١٤-٥-١٩٧٩)

سنڌي ساهت - ليکڪ 'اُتم'

تعارف

نئين دنيا پبلشرس جو ١٩٧١ع ۾ ڇپيل چوئيتاليهون صفحا 'سنڌي ساهت'، اُتم جي لکيل اٺن ادبي ۽ تنقيدي مضمونن جو ڳٽڪو آهي.

جائزو

اٺن مضمونن مان پهرئين ۽ ستين مضمون سان اسان جو موضوع جي لحاظ کان واسطو ناهي، ڇاڪاڻ ته انهن ۾ قومي تحريڪ جو ذڪر ملي ٿو. باقي ڇهئين کان اٺين مضمونن تائين ڏنل مواد جو تجزيو پيش ڪجي ٿو.

سنڌي ساهت ۽ آزادي عنوان آهي باب ڇهين جو، جنهن ۾ سماج جي سڄاڳيءَ لاءِ ڪيل جاکوڙ جو جهجهو ذڪر ڪيل آهي.

اُتم سنڌي ساهت جي آزاديءَ بابت ڪيل جاکوڙ جو ذڪر ادبي دنيا سان واسطو رکندڙ ذريعي جي حوالي سان ڪيو آهي، جن ۾ صحافت ۽ علم ادب اچي وڃن ٿا.

اخبارن ۾ فقط چئن اخبارن هندواسي، ڀارتواسي، وديارٿي ۽ ماتا جو ذڪر ملي ٿو. جڏهن ته الوحسيد ۽ ٻين اخبارن کي نه ڪنيو ويو آهي. ان بعد مضمون، ڪهاڻي، ناول، ناٽڪ ۽ شاعري جي صنفن ۾ جيڪا آزادي بابت ونا ونان ٿي ۽ ڳهل ڳهوڙا ڪئي وئي، اها به سواءِ شاعريءَ جي صنف جي، باقي تمام مختصر ۽ اڻپوري ٿي لڳي.

شاعريءَ جي صنف هيٺ آزادي بابت شعر لکندڙ چند شاعرن جهڙوڪ لعل چند امر ڏنومل، ڪشنچند بيوس، عزيز

حيدر بخش جتوئيءِ، هوندراج دکايل، گدائيءِ، هري دلگير، پرسرام ضيا، شيخ اياز ۽ نارائڻ شيام (هنن شاعرن منجهان آزاديءَ جي هلچل جو لازمي اثر محسوس نٿي ٿئي) جو شعر نموني طور ۽ باقي ٻين جا نالا لکي مضمون ختم ٿيو ويو آهي. هن قسم جي پيشڪش اڌوري ڪوشش جو هير اهم نمونو چئي سگهجي ٿو. باقي مڪمل ۽ وزنائتي الهه يا وچور ڪونه ٿي لڳي.

ٻئين مضمون ۾ ليک ١٩٤٩ع کان وٺي ١٩٦٦ع تائين سنڌي ڪهاڻيءَ ۾ سنڌيت جي اثر جي نشاندهي ڪئي آهي. جڏهن ته ان جو شاندار ماضي وساريو ويو آهي ۽ مستقبل بابت به ورق خاموش آهن. جيڪڏهن ماضيءَ جو ذڪر ڪيو وڃي ها ته پڙهندڙ کي سنڌي ڪهاڻي سنڌيت جي پس منظر جي ڄاڻ ملي وڃي ها ۽ اهڙي ريت جيڪڏهن مستقبل بابت ڳاڻاٽا ۽ اشارا ڏنا وڃن ها ته ان مان سنڌي ڪهاڻي جي فڪري لاڙن ۽ ارتقا بابت اڳڪٿي ڪرڻ ۾ آسانيءِ پيدا ٿئي ها.

موضوع جي حوالي سان ليک پورو انصاف نه ڪري سگهيو آهي، جو ته سنڌيت کي فقط لڏ پلاڻ ۽ هند ۾ سنڌن مسئلن ۾ لڙو پارايو ويو آهي ۽ ويندي ويندي ون يونٽ جو مختصر ذڪر به سلهاڙيو ويو آهي. جڏهن ته سنڌيت جو فقط اهو مفهوم ناهي. هر اها ڪهاڻي جنهن ۾ سنڌي سماج ۽ ثقافت جي جهلڪ نظر اچي ٿي، اها سنڌيت جي ڪسوٽيءَ تي پوري پوي ٿي. ليک اهڙي ريت محدود فقط چند رسالن مان حوالا ڏنا آهن. جڏهن

تہ انھيءَ دؤر ۾ هند ۽ سنڌ ۾ لڳ ڀڳ ست سؤ رسالا جاري ٿيا. هيءَ ڳالهہ پڻ عجيب ٿي لڳي تہ ليکڪ ڪهاڻي جي صنف جو بيان ڪندي ڪويتا جي ڪهاڻيِ کي اڳ پيش ڪري ويو آهي، جنهن مان اها ڳالهہ ثابت لڳي ٿي تہ هو ڪٿي ڪٿي موضوع کان هٽي ويو آهي.

’شاهہ، سچل، سامي‘ هن ڪتاب جو چوٿون مضمون آهي، جنهن ۾ ليکڪ سماجي اوچ نيچ، ڀيد ڀاو، مذهبي ڪٽرپڻي، روايت پرستيءَ ۽ مايا تي موهہ رکڻ وارن جي خوب چمڙي لاٿي آهي. هن عظيم سماج سڌاري تمورتيءَ جي بيان جو بہ خوب انتخاب پيش ڪيو اٿس، جن مان سنڌيت ۽ ٻولي جي سلاست ۽ سادگيءَ جي خوب جهلڪ ملي آهي، شاعريءَ مان مثال ڏيندي ڪجهہ غلطيون ڪيون اٿس، جنهن ۾ شاهہ جي بيانن جي عنوان هيٺ بہ بيت شاهہ ڪريم جا بہ ڏئي ويو آهي (ص.۷۲)

هن ڪتاب جو پنجون مضمون آهي، ’حقيقت نگاري ۽ سنڌي ساهت‘. اُتم هن مضمون ۾ ادب ۾ حقيقت نگاري جي پس منظر، ارتقا ۽ موجوده صورتحال تي ڀرپور روشني وڌي آهي. پنهنجي ڳالهہ کي ٽيڪي ڏيڻ لاءِ هي حقيقت تسليم ڪئي اٿس تہ ادب سماج جو آئينو لڳي ٿو ۽ جهڙيءَ طرح سماج ۾ تبديليون اينديون رهن ٿيون، ساڳيءَ طرح ادبي قدر، نظريا ۽ اُصول بہ تبديل ٿيندا رهن ٿا ۽ انهن جي اها مٽ پڻ سماج جي تبديليءَ سان هم آهنگ رهي ٿي.

ليکڪ جي چوڻ مطابق ادب ٽن دؤرن مان گذريو آهي،

جهڙي آهن ديومالائي دؤر، رومانيت جو دؤر ۽ حقيقت نگاريءَ جو دؤر. ليڪ پوءِ انهن ٽنهي دؤرن جي خصوصيتن جي نشاندهي ڪري ٿو.

هن ڪتاب جو ڇهون مضمون آهي 'بيوس جي شاعري'.

اُتم بيوس جي دؤر جي ماضي ۽ حال تي هلڪي روشني وڌي آهي ۽ اِهو پڻ ٻڌايو اٿس ته بيوس پنهنجي شاعريءَ ۽ زندگيءَ کي جيئن ڏنو پٽي، تيئن ئي اُن جو چٽر چٽيو اٿس. انسان هٿان انسان جو استحصال بيوس جي شاعريءَ جو اهم موضوع رهندو آيو آهي. اهڙيءَ طرح سان غريب ۽ پورهيت مٿان سرمائيداري نظام جي لعنت کي بيوس خوب اُگهاڙو ڪيو آهي. اُتم جي خيال مطابق بيوس پهرين ترقي پسند شاعر هجڻ سان گڏوگڏ قدامت پرستيءَ کان به جان آزاد نه ڪرائي سگهيو آهي. ٿوري ۾ ڪٿي اُئين چئجي ته بيوس جي ڪوتا ۾ جتي پٽارت واد (حقيقت نگاري) ۽ پرگتي واد (ترقي پسندي) جا جزا سمايل آهن، اُتي رسيه واد ۽ آدرش واد جا عناصر به موجود آهن.

هن ڳنڍي جو آخري مضمون پرسرام ضيا جي مذاقي شاعري جي جهلڪ بابت آهي. اهو هلڪو ۽ پريمي قسم جو مذاق ڏاڍي تکي طنز سان پيش ڪيل آهي. اُن ۾ عام فهم ٻول چال جي اصطلاحن سان مالامال ٻولي ڪم آندي اٿس. جنهن ڪري اها لوڪ پياري ٻڌجي وئي آهي. ضيا جي شاعري مان چند شعر به پيش ڪيل آهن. تمام مختصر مضمون ۽ شاعريءَ جي سارا ڪيل آهي.

اُتم جو شمار سنڌيءَ جي مشهور نظرياتي بلڪ ساميوادي

ليڪن ۾ ٿئي ٿو ۽ سندس تنقيد تي هڪ ٿي وقتا
تي قومپرستيءَ خواه سوشلزم جِي ڇاپ لڳل محسوس ٿئي
ٿو. ان هوندي به اُتم اهڙن موضوعن تي قلم کنيو آهي،
جيڪي نقادن توڙي محققن جو توجهه لهڻن ٿا. اُتم جا
اهي سمورا مضمون، موضوع لاءِ، آخري حرف جي حيثيت
نٿا رکن، پر وڏيڪ تحقيق ۽ تنقيد لاءِ راهون هموار ڪن
ٿا. سندس مضمونن مان اهو ثابت ٿئي ٿو ته هو محقق
گهٽ مگر نقاد وڏيڪ آهي.

(ص، ۱۹۸۳)

هيءَ ڳالهه پڻ ڌيان تي آڻڻ جهڙي آهي ته 'نئين
دنيا' تعداد جي حساب سان نقادن جو وڏو انگ پيدا
نه ڪيو آهي پر تنقيد کي مخصوص مهارت، فن ۽ علم
جي حيثيت ڏئي فقط ناميارن نقادن جون خدمتون حاصل
ڪيون آهن. جن نقادن 'نئين دنيا' ۾ تنقيدي خدمتون
سرانجام ڏنيون آهن انهن مان مکيه نالا هن ريت آهن:
اُتم (مارچ ۵۱، جنوري ۵۸، جولاءِ آگسٽ ۶۰، مارچ ۲۰۰۰
۷۱) .....

● ● ● ● ●

سنڌي ادب ۾ تنقيدنگاري ڪتاب ۱۹۹۴ع (سنڌ ۾ ۲۰۰۳ع)
ص.۱۵۲

۸ جنوري ۱۹۴۶ع جي 'هندو سنسار' اخبار ۾ 'نه گهرجي
اسانکي اهڙو ساهت' جي سري هيٺ اُتم، ميلارام واسواڻي [illegible]
جو ترجمو ڪيل ناول 'سماجڪ بلوو' تي تنقيد ڪئي، جنهن

۾ هن اها راءِ قائم ڪئي ته هن ترجمي ٿيل ناول ۾ ڪابه نواڻ ۽ تازگي ڪانهي ۽ نه وري سماجي بلوي جي جهلڪ ملي ٿي. پر جيڪڏهن ڪجهه ملي ٿو ته اهو آهي نظرياتي ملووگيان خلاف بلوو ۽ جنهن کي سنڌي ٻوليءَ ۽ علم و ادب برداشت نٿو ڪري سگهي.

١٩٨١ع ۾ ڪلپنا ڪتاب گهر، سنڌونگر طرفان اي. جي. اُتم جو ڪتاب 'سنڌي ڪهاڻي، ناٽڪ ۽ تنقيد' پڌرو ٿيو. ١٢٠ صفحن تي مشتمل هي ڪتاب ڇهن مقالن جو مجموعو آهي، جيڪي آهن، 'هڪ اٽوسرنڌڙ وشو ڪهاڻي'، 'سنڌي ناٽڪ جا هڪ سؤ سال'، 'سنڌي ڪهاڻي ۾ سنڌي زندگي' ۽ 'سنڌي تنقيد جو جائزو.'

هن ڪتاب جا آخري ٽي مضمون تنقيد جي تاريخ ۾ وڏي حيثيت رکن ٿا. سنڌي ناٽڪ وارو مضمون، ادب جي ارتقا جو تاريخي جائزو آهي. سنڌي ڪهاڻي ڪهاڻي واري مضمون ۾ ڪهاڻيءَ جي اوسر کي سماجي پس منظر ۾ ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي ۽ جڏهن ته 'سنڌي تنقيد جو جائزو' نه فقط تنقيد جي تاريخ آهي، بلڪ تنقيد تي تنقيد جو نمونو پڻ آهي.

•••••

سنڌي ادب ۾ تنقيدنگاري ڪتاب ١٩٩٤ع (سنڌ ۾ ڇپيل) ص.٦٥٠-٦٥١

رسالي 'نئين دنيا' ۾ تنقيد جي اوسر ۾ حصو

ليکڪ : بدر اُڄڻ

هيءَ ڳالهه ڏيان تي آڻڻ جهڙي آهي ته سنڌ ۾، سرڪاري

سهڪار سان ۱۹۵۰ع ۾ ماهوار ’نئين زندگي‘ رسالو جاري ٿو پر ساڳئي ئي سال بمبئيءَ مان وطن جا وڻ ڇڏي ويندڙ بي سهارا سنڌي اديبن ڪنهن سرڪاري سهايتا کانسواءِ ’نئين دنيا‘ رسالو جاري ڪيو ۽ ڀارت جي ترقي پسند اديبن هن رسالي جي جاري رکڻ ۾ هٿ ونڊايو.

تنقيد ۾ حصو:

’نئين دنيا‘ رسالي پنهنجي معياري ۽ ترقي پسندانه ادب ذريعي هند ۽ سنڌ جي، سنڌي ادبي ماحول تي مثبت ۽ دور رس اثر ڇڏيا. هن رسالي، مضمون ۽ افساني جي حوالي سان، ٻنهي صنفن جي ترقي ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو پر جيڪا خدمت تنقيد کي عام ڪرڻ ۽ وڌائڻ ۾ هن رسالي سر انجام ڏني آهي، انهيءَ کي مثالي چئي سگهجي ٿو.

هن رسالي ۾ تنقيد جي اوسر ۾ ٽن حوالن سان پنهنجو ڪردار ادا ڪيو آهي. هڪ طرف هن رسالي ۾ سنڌ توڙي هند جي اديبن ۽ شاعرن جا خط شايع ٿيندا رهيا جن ۾ رسالي جي پرچن ۽ انهن ۾ شايع ٿيندڙ مواد بابت رايا، تبصرا موجود هوندا هئا. خط لکندڙ انهن اديبن، ليکڪن ۽ شاعرن جي نالن جي وچور ايترو ته طويل آهي جو هتي ورجائڻ ممڪن ناهي.

ٻيو حوالو جنهن سان هن رسالي تنقيدي اوسر ۾ ڪردار ادا ڪيو، اهي آهن مختلف ليکڪن جا مقالا ۽ مضمون، هن رسالي جي هرڪنهن پرچي ۾ ڪهاڻين کان علاوه مضمون به ڏنا ويندا هئا، جن مان ڪيترا مضمون تنقيد جي

ليکن ۾ اڳول اضافي جي برابر هئا. انهن سمورن مضمونن جي وچور هتي ڏيڻ ممکن ناهي.

ٽيون حوالو جنهن ذريعي هن رسالي عملي تنقيد جي اوسر ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي، اهي آهن تنقيدون ۽ تبصرا، جيڪي مختلف پرچن ۾ شايع ٿيندا رهيا.

●●●●●

'چميا چند گلاب' - پدمڻي پبلڪيشن، ميرپور خاص، سنڌ

ڪتاب جي شروع ۾ ليکڪ ديدار بلوچ جي هٿ لکئي وڏي پيار ۽ محبت مان هي ڪتاب پيش ٿو ڪريان.

دادا اُتم لاءِ جنهن اڄ تائين پنهنجي جنم ڀومي سنڌ کي وساريو ڪونهي ۽ پڻ دادا اُتم، مان توهان کان معافي ٿو وٺان پنهنجن انهن سرگواسي ابن ڏاڏن جي طرفان جن منهنجن ابن ڏاڏن توهان جهڙن سڀاجهڙن ماڻهن کي پنهنجي وطن سنڌ ڇڏڻ تي مجبور ڪيو. توهانجي حياتيءَ لاءِ وڏيون دعائون.

توهانجو نوڪر

ديدار بلوچ،

ميرپور خاص، سنڌ

١٣-١١-٨٩

●●●●●

سنڌ نيوز - حيدرآباد سنڌ ٨ فيبروري ١٩٩٢

روشن تبسم

سنڌ ۽ هند جي مشهور ليکڪ، نقاد ۽ ڪهاڻيڪار سائين

اي.جي.اُتم جو 'ليکراج عزيز' ڪتاب ڇپايل ساهتيه اڪادمي
اسانجو دور يعني هلندڙ وقت ۾ اسانکي ليکراج جي نالي کان واقفيت نه آهي، ليکن پڙهندڙ کي سندس اهميت جي تڏهن خبر پوندي جڏهن هي انمول لکڻي سندس هٿن ۾ پهچندي. هي ڪتاب جنهن سهڻي نموني اي. جي. اُتم لکيو آهي، شايد ڪو ٻيو ليکڪ هن موضوع کي واضح نه ڪري سگهي ها.

سنڌي ادب جي مشهور شخصيت ليکراج عزيز جي فني ۽ نجي زندگيءَ تي هن ڪتاب ۾ ليکراج عزيز جي لکڻين بابت خوبين، خامين سميت مڪمل دستاويز نظر اچي ٿو. ليکڪ مشاهدي ۽ محنت جي ڪم ۾ آئيندي، جنهن سولي سيپتا سان ليکراج عزيز جي لکڻين تي اظهار ڪيو آهي، سو پنهنجي جاءِ تي ڪمال جي حيثيت رکي ٿو. ڪتاب آندل ٻولي سليس، سهڻي هٿرادو سان گڏ پڪي پختي ٿي لڳي ٿي.

●●●●●

ايڊيٽر قاضي سعيد اڪبر ۱۵ فيبروري

نئين دهلي جي ساهتيه اڪادميءَ پاران ڇپايل 'منگهارام ملڪاڻي' مهان ليکڪ سائين اي. جي. اُتم ڪيرون لهي جنهن هن محنت ۽ مشتقت جو ڪم هٿ ۾ کڻي سهڻي نموني نباهيو سو ساراهه جوڳو چوندس. هن ڪتاب پنهنجي جڳهه تي سمونڊ جي حيثيت رکي ٿو، جنهن ۾ علم، ادب جون بي انتها لهرون آهن. هڪ ناٽڪ نويس، اداڪار ليکڪ جي زندگيءَ جي اهم موضوعن تي لکيل آهي ۽

ڪتاب پڙهڻ سان استاد جيِ عزت سٽ سٽ ۾ ظاهر
لکي ٿيِ. نيٺ سنڌي ٻوليءَ ۾ (سنڌيت جيِ خوشبوءِ) ۽
ڀلا ڏيپ ڏاءَ جي سماجيِ بُراين تي ٽيڪا ٽپڻي ڪئيِ
الس. ناٽڪ نويسي جي اهميت سهڻي نموني اجاگر ٿيل
آهي جنهن مان ناٽڪ نويسيِ کي ٻيهر اوُج تي پهچائڻ
ڪوشش ڪري سگهن ٿا. اي. جي. اُتم، علم، عقل
مشاهدي جي زور تي منگهارام ملڪاڻيِ جي زندگيءَ
هي هر پهلوءَ کي خوبصورت انداز ۾ پيش ڪيو آهي.

● ● ● ● ●

مهمڻ روشن تبسم - تبصرو - روزانيِ پڪار، ١٧ مارچ ١٩٩٢ع،
سکر (سنڌ)

ڪلپنا ڪتاب گهر جي طرفان ڇپايل ’سنڌي ڪهاڻيِ،
ناٽڪ ۽ تنقيد نالي ڪتاب، مشهور ڪهاڻيڪار، اديب ۽
نقاد محترم اي. جي. اُتم جي سچيِ ڪري ۽ بي باڪ
قلم سان، حقيقت ۽ سچ جي آدرسين ڏيڪاريندڙ عمليِ
ادبي خزاني سان ٽمٽار چوندس. ليڪ سنڌي اديبن جي
پورهئي جو ذڪر تمام سهڻي ۽ سليس انداز ۾ ڪيو
آهي. هو ڪوزي ۾ درياهه بند ڪرڻ جو ڏانو رکي ٿو.
سندس مسلسل ادب ڏي چاهه مڃڻ جو ثبوت ڏئي ٿو.
ٻولي، لفظن جي جوڙجڪ ٻيهڪ بيان ساراهه جوڳيِ آهي.
سلا کي اي. جي. اُتم جهڙن اورچ انسانن جي گهڻيِ
ضرورت آهي جنهن ادب کي زندگيِ بندگيِ سمجهيِ، پنهنجي
وطن جي تمام ٻولي جي جهرجهنگ پهچائڻ لاءِ ان جي

ميتا ڪرائڻ لاءِ ڏينهن رات جا آرام ڦٽا ڪري هميشه املهه ڪتاب پئي ڏنا آهن. اي. جي. اُتم جو سنڌي ادبا تي اهو احسان رهندو جو هن پاڻ وڃائي علم جي ڏاٽي جي وٽ پئي سوري آهي.

● ● ● ● ●

اُتم جون رچنائون پروفيسر ملڪاڻيءَ جي نظر ۾

نئون چين ڪتاب : هندستان ۽ چين وڏي ۾ وڏا پاڙيسري ملڪ آهن. سنڌن سڀيتا ساري سنسار ۾ جهوني ۾ جهوني آهي ۽ لڳ ڀڳ هڪجهڙي آهي. چين جي مثال مان هندستان ڪي گهڻا ڪارائتا سبق سکڻا آهن.

منهنجو ادبي دوست ’اُتم‘ ڪيتري وقت کان چين جي نئين نظام جو گهرو اڀياس ڪندو آيو آهي. هاڻي اها ڪوجنا مڪمل ڪري ’نئون چين‘ ڪتاب لکيو اٿس. ان ۾ چين جي نئين سرشتي تي هر پهلوءَ کان روشني وڌي ويئي آهي. سياسي، آرٿڪ، سماجڪ، تعليمي، هنري وغيره وغيره ۽ چيني زندگيءَ جا مڙيئي پاسا نهايت چڱيءَ طرح سمجهايل آهن ۽ دلچسپ نمونې پيش ڪيل آهن. اُتم جي عبارت بہ دستور موجب چيدي ۽ مائيدار آهي. مونکي خاطري آهي تہ هي ڪتاب سنڌي ڀائرن ۾ چين ولايت بابت چڱي ڄاڻ پيدا ڪندو ۽ ڀارت-چين جي قديم دوستي وري قائم ڪرڻ ۾ مدد ڪندو.

مهاڳ ’نئين دنيا‘ ١٩٥٣ع

● ● ● ● ●

’نئين دنيا‘ ۲۰ سالن جو يادگار پرچو (مئي ۱۹۶۸ع)

نئين دنيا جي ۲۰ سالن جو يادگار پرچي ۾ ترقي پسندي جي اصولن موجب مواد جي چونڊ اهڙي ڪيل آهي جو هي مجموعو ورهاڱي کانپوءِ جي سنڌي ساهت جو خزانو ٿي پيو آهي. منجهس ۲۰ سالن ۾ سنڌي ساهت جي شاخن ۾ جا اوسر ٿي آهي، سا چٽي ڏسڻ ۾ اچي ٿي ۽ ان ۾ نئين دنيا اهم رول ادا ڪيو آهي.

لينن ۽ مهاتما ڪتاب

نئين دنيا جي جون جولاءِ وارن پرچن ۾ اُتم جا لينن تي ليک اونهي کوج جو نتيجو آهن. جولاءِ پرچي ۾ لينن جو ’شانتي پسند سهجيون‘ سنو ليک آهي پر جون وارو مضمون لينن جي ’ڪلچر آرٽ ۽ اخلاق‘ بابت ويچارن وارون، وڏيڪ دلچسپ لڳو ۽ مون تي نهايت سنو اثر ڇڏيائين.

مان قبول ٿو ڪريان ته منهنجي من ۾ مارڪسواد جي پوري ايياس نه هئڻ ڪارڻ، ڪي شنڪائون ۽ وسوسا رهيل هئا، جي ان مضمون پڙهڻ سان دور ٿي ويا، خاص ڪري جو باسيو اٿس ته ’البت ائين آهي ته جڏهن رشيا ۾ اچا پهريون پهريون سوشلسٽ انقلاب آيو، تڏهن تمام ٿوري وقت لاءِ پيار، سيڪس ۽ شادي جي باري ۾ ڇڙواڳيءَ جي لهر اُيري هئي. ليڪن لينن ان لهر جو جيڪو مقابلو ڪيو، سو اتهاسڪ آهي، تڏهن شڪ گمان لهي ويا.

(نئين دنيا آگسٽ ۱۹۶۹ع)

'نئين دنيا' جي مهاتما گانڌي شتابدي پرچي جون ڀاڱن چيزون مونکي اُتم جا مهاتما گانڌيءَ تي چار ليک اڳ پهريان ٻه مضمون ڳُوڙهي اتهاسڪ اڀياس جي ساک ۾ پرين.

'گانڌيجي ۽ آزادِي هلچل' ۽ 'مهاتما ۽ اهنسڪ اسڪار' ٻنهي ۾ گانڌي هلچل جا تاريخي تفصيل رٿائتي طريقي سان بيان ڪيل آهن. 'گانڌيجي ۽ لينن' پڻ پڙهڻ وٽان آهي، جنهن ۾ انهن ٻن اڳوانن جي وچ ۾ عملي اختلاف هوندي ٻه اصولي تفاوت هو، سا ڳالهه چٽيءَ طرح ثابت ڪيل آهي. پر مونکي سڀني کان وڌيڪ وڻيو ليک 'مهاتما ڪلچر، آرٽ ۽ ادب' پسند آيو، جو ته منجهس ٻولي، ساهت، ڪلا وغيره بابت مهاتما جا موزون ويچار ڏنل آهن جن سان منهنجي خاص دلچسپي آهي. اُنهن مضمونن لاءِ اُتم کي دلِي مبارڪون ڏيڻ کانسواءِ رهِي نٿو سگهان. ٢٢ سالن کان 'نئين دنيا' باقاعدي شايع ڪندي ۽ اُن لاءِ هر مهيني سمجهدار سمپادڪي چٽڪا لکندي اُتم کي ايترو وقت ملي ٿو جو ڪيترا سارا تخليقِي مضمون پڻ لکندو اچي، سا ڳالهه آفرين جوڳِي آهي. وڏي ڳالهه ته هن جو هر مضمون اونهي اڀياس جو نتيجو آهي ۽ پنهنجي مقصد وارن تُز حوالن سان ڀرپور آهي. ساهتڪ کوجنا هن جي لکيتن جي خصوصيت آهي.

(نئين دنيا جنوري ١٩٧٠ع)

ٽئگور - هڪ جهلڪ

فخر جِي ڳالهه آهي جو گرديو ٽئگور جون مکيه رچنائون

سنڌي ساهت جو حصو ٿي ويئون آهن. 'نئين دنيا' پاران
جو 'ٽئگور - هڪ جهلڪ' (ليڪ اُتم) پستڪ نڪتو آهي،
سو منهنجي نظر ۾ نرالو آهي. ڏسجي تو ته ڪتاب تي
اهو نالو شايد نهنائيءَ وچان رکيو ويو آهي، ڇو جو منجهس
ٽئگور: تي صرف هڪ جهلڪ نه، پر پنج جهلڪون ڏنل
آهن، جن مان هرهڪ جهلڪ نه، پر چڱو چوکو شعاع آهي،
جنهنڪري ڪتاب ٽئگور ساهت تي پنجن طرفن کان ڀرپور
روشني ٿو اُڇلي ۽ ٽئگور تي سنڌيءَ ۾ پهريون تنقيدي
ڪتاب ٿي پيو آهي. هن ڪتاب جي ٻي خاصيت اها
آهي جو پنج ئي مضمون هڪڙي ئي ليکڪ شري اُتم
جا لکيل آهن، جنهن ڪري سڄي ڪتاب ۾ خيالن خواه
عبارت جي ايڪاگرتا آهي ئي آهي، جا مختلف لکندڙن
جي مضمونن ۾ ملي نه سگهندي.

هن ڪتاب جو بهترين مضمون آهي، 'ٽئگور ۽ سنڌي
ساهت' جنهن ۾ نه فقط اهو ذڪر ڪيل آهي ته ٽئگور
جا ڪهڙا ناول، ناٽڪ، آڪاڻيون ۽ شعر جا ڪتاب سنڌيءَ
۾ آيل آهن، پر اهو پڻ ڏيکاريل آهي ته سنڌي ساهت
۾ انهن شاخن تي گرديو جي رچنائن جو ڪهڙو اثر پيو
۽ ڪهڙيون نيون ڌارائون پيدا ٿيون. 'انسانيت جو اديب
ٽئگور' سري وارو ليک پڙهي عجب پيو لڳي ته ٽئگور
جي اٿاهه رچنائن مان اهڙيون به ڪي آهن جا جن جو
شري اُتم مطالعو نه ڪيو هجي ۽ اندازو نه لڳايو هجي!
'ٽئگور جو مذاق ۽ طنز' هڪ غيررواجي وشيه آهي جنهن
۾ گرديو جي اڪثر گنڀير رچنائن ۾ جيڪو ڪل مسخري

وارو ۽ ڇهنڊڙي پائيندڙ نوع پکڙيو پيو آهي تنهنجا ڪيترا
مثال ڏنل آهن. 'وطن دوست ٽئگور' ۾ شاعر جي زندگيءَ
۽ لکيتن ۾ حب الوطنيءَ جون جهلڪون ڏيکاريل آهن. 'ٽئگور
جا ويچار' نالي آخرين ليک جنهن ۾ سندن سان قائل
ڪيل آهي ته روسي ياترا ڪرڻ ڪانپوءِ گرديو ڪيتري قدر
سوشلزم ڏانهن مائل ٿيو، تنهنجي نتيجي سان مان شامل راءِ
نه آهيان ته 'جيڪڏهن هن ڪي (ٽئگور کي) ساميوادي
ليک چوڻ ٺيڪ نه ٿيندو ڇو ته هن کي ويدانتي ۽
رهسيوادي ليکڪ چوڻ به ٺيڪ نه ٿيندو ڇو ته هن ويدانتس
کي انسان ۽ ڌرتيءَ جي ويجهو آڻي نئين معنيٰ ڏني
آهي. منهنجي سمجهه ۾ گرديو رهسيوادي ۽ ويدانتي جي
شروعات ڪانونيءَ آخر تائين هو پر سندس ويدانت ڪرم
يوگ ۽ پڳتيءَ مارگ وارو هو، جنهن ڪري هو سدائين
انسان ۽ ڌرتيءَ جي ويجهو رهيو.

● ● ● ● ●

'سنڌو سنسار' جو سمپادڪيءَ ليک

'سنڌو سنسار' جيءَ سوچ

'سنڌو سنسار' پنهنجي ننڍي جيوت جو صرف هڪ سال
سڦلتا سان پورو ڪري، ٻئين سال ۾ پير پائڻ سان ٿي
بالغ بڻجي رهي آهي، تنهن لاءِ هزار بار مبارڪون! اهڙا
دوست اُتم جي ٿي ماترياشا ۽ ماتريوميءَ لاءِ لگن ۽ قرباني
آهي، جا اهڙي شاندار ڪاميابيءَ لاءِ تلاهي آهي، جنهن
لاءِ سنڌي جاتيءَ کي سندس احسانمند رهڻ کپي. اخبار
جي ين ين وشين وارن ڪالمن مان، سنڌ وارن وچڙيل

دوستن ۽ اديبن جي هند وارن دوستن سان خط و ڪتابت نهايت دلچسپ لڳندي آهي. جنهن مان سنڌي ڀائرن جي سڪ ۽ سنڌ جي جهونن ڳوٺن ۽ شهرن جا تازا بيان پڙهي دل اُڇلون ڏيندي آهي.

سنڌ ديش سان لاڳاپا قائم رکڻ اسان لاءِ نهايت ضروري آهن. سنڌي ٻوليءَ جو نيٽ محاورو (فارسي، عربي جي ٿيل ملاوت بنا) اسانکي سنڌ ڀوميءَ جي باشندن کان ئي سکڻو آهي، جو جو هتي اسانجي سنڌي ٻولي بگڙندي پيئي وڃي. اسين هتي مرڪزي سنڌي لئبرريون برپا پيا ڪريون، اهو پڻ چڱو ڪم آهي، پر انهن ۾ صرف ڀارت ۾ شايع ٿيل ڪتاب پيا پريون ۽ جهونا شاهڪار تہ هتي عدم پيدا آهن. اهي تہ حيدرآباد ٽريننگ ڪاليج ۽ ڪراچي سرناگتي لئبررين ۾ ئي محفوظ آهن. انهن سان سهڪار ڪري، انهنجا نقل هٿ ڪنداسون تڏهن ئي سنڌي ٻوليءَ ۽ ساهت جي پوري کوجنا ڪري سگهنداسون.

(سنڌو سنسار ۱ مئي ۱۹۷۷ع)

• • • • •

سنڌو سنسار جا سمپادڪي ليک

جوان ليکڪن مان اُتم منهنجو اوئلي دوست آهي. مون جاچيو آهي تہ هن جي ظاهري خشڪ سڀاءَ پنيان هڪ جذباتي دل لڪل آهي، جا تازو سنڌو سنسار ڪيڻ بعد رفتي رفتي پڌري ٿي رهي آهي.

دنيا ڀر جو دکدائڪ سماچار، مثلا دکن ڀارت جا تازا

طوفان ۽ ٻوڏون، هوائي ريلوي حادثا، بلڪ رواجي خون ۽ خودڪشيون، هو اهڙيءَ اندر جي پيڙا وچان لکندو آهي جو اُن مان انسان ذات لاءِ قرب ۽ همدردي پيدا ٿيندا آهن. هن جي سماجواد ۽ ترقي پسنديءَ جو پايو اهو ئي انسانيت جو جذبو آهي، جنهنکي انگريزي شاعر 'ملڪ آف هيومن ڪائينڊنيس' ڪوٺيو آهي. هن جا سمپادڪي ليک به مثالي آهن. جن جهڙا ڪي جزوي سنڌي اخبار ۾ ايندا آهن. هر سياسي، آرٿڪ توڙي سماجڪ وشيه تي ويچار وزندار سمجهدار هوندا آهن جي هڪ پڪل ۽ رسيل شخصيت جي ساک پريندا آهن. منجهن مکيه خوبي اها هوندي آهي جو اهي بي رياءِ ۽ بيطرفدار هوندا آهن ۽ ٻنهي طرفن ۽ ڌرين جون خوبيون خاميون بي ڌڙائيءَ سان پيش ڪندا آهن ۽ پاٺڪن کي موزون رايا قائم ڪرڻ ۾ مدد ڪندا آهن. وڏي ڳالهه ته جنهن به مسئلي سان سنڌي جاتيءَ جي ڪابه بهبودي ڳنڍي سگهندو آهي. هو تنهنجي زوردار اُپٽار ڪندو آهي، جنهن ڪري سنڌو سنسار ۾ چس پچ سنڌيت جي آدرش ڦهلائڻ جو زبردست واهڻ ثابت ٿي پيئي آهي. اُتم جي سنڌي ڀاشا ۽ سنڌي محاورو به اهڙو پڪو پختو ۽ ٺهڪيل ٺهڪيل آهي جنهن مان گهڻا سنڌي سبق سکي سگهن ٿا.

(سنڌو سنسار، ١٦-١-١٩٧٨ع)

●●●●●

سنڌ جي سماچار جا ليک

’آشاواڻيِ‘ اخبار ۾ اُتم جي ليکن جو سلسلو، ماتر يوميِ (سنڌ) جو جيڪو سربستو احوال ڏئي ٿو، سو ٻي ڪا ڀارتي اخبار نہ ٿي ڏيئي سگهي. هند-پاڪ جا تجارتي رشتا تہ ڪجھ سڌريا آهن، پر تهذيبي رشتن تي اڃا سخت بندش پيل آهي. سنڌي ڪتابن، مخزنن ۽ اخبارن وغيره جيِ مٽاسٽا اڃا تائين چڱ بند آهي. تنهن هوندي بہ عجب آهي تہ سنڌ جو تازو ساهت اُتم هڪڙو ئيِ شخص ڪهڙيءَ ڪرامت سان هٿ ڪري، اسان سنڌ يوميءَ کي پيار ڪندڙن جيِ پياس ٻجهائي رهيو آهي!

(جهوليلعل ١٤-٥-١٩٧٩)